

Az első világháború kezdetére a magyar államhatár megszilárdult, haladását mesterséges határjelek érzékeltették csaknem minden szakaszán. Ez az állapot azonban nem tartott sokáig, a vereség után az 1918. május 7-ei bukaresti béke, majd a trianoni békediktátum átrajzolta határainkat, egyben elültette egy újabb világegés magvát. Magyarország elvesztette összterületének 71,5 %-át, 232 000 km²-t. A győztes hatalmak támogatását élvezve, Magyarország alárendelt helyzetét kihasználva a szomszédos államok minél nagyobb területet próbáltak kiszakítani a történelmi magyar földből. A határ-megállapítás helyszíni folyamatai által elért minimális területnyereség eltörpült a családokat, gazdasági és társadalmi közösségeket szétválasztó csapás hatásai mellett. Ám a nemzeti tragédia indulataitól elvonatkoztatva fel kell ismernünk azt a zseniális mérnöki és műszaki teljesítményt, amely lehetővé tette a békeszerződésben vállalt kötelezettségek teljesítését a körülményekhez képest rövid idő alatt. A demarkációval létrejött határvonal az eddigi mélységi területeken haladt, amely a magyar történelemben példátlan földmérési munkálatok elvégzését követelte.

A mű a határ-megállapítás folyamatával és a kitűzés, valamint az állandósítás során alkalmazott főként ideiglenes határjelekkel és műszaki megoldásokkal foglalkozik. A Trianon óta változatlan formában megtalálható határjeleket, azok pontos műszaki paramétereit a következő rész tárgyalja.

A határjelek elhelyezésének rendje.

Az előző részhez hasonlóan jelen tanulmány is az államhatárral és a határjelekkel kapcsolatos általános tudnivalókkal kezdődik, melyek a határmegjelölés egyes korszakainak bemutatásával együttesen rendszert alkotnak.

A határjelek elhelyezésénél elsősorban a határvonal vonalvezetésének irányát, és a terep jellegét veszik figyelembe. Elhelyezésük módja lehet **közvetlen** vagy **közvetett**. Közvetlen jelölési módot ott alkalmaznak, ahol a határjelek közvetlenül a határvonalon helyezhetők el, rendszerint szárazföldi szakaszokon. A közvetett jelölést a folyók vonalával megegyező vízi határszakaszokon, valamint közös utak esetén használnak, hiszen ezekben az esetekben a határjelek érthető okokból nem helyezhetők el az államhatár és a föld-víz felszín közvetlen metszési vonalában.

A határjelek elhelyezésének két formája: az **egysoros** és a **kétsoros**. Egysoros jelölési forma esetében csak a közvetlen jelölés lehetséges. Ekkor a jeleket az érintett államok közösen helyezik el, jelölésük ennek megfelelően kétoldalú. Az államok felségjele a honi terület felé néz. Ebbe a csoportba sorolhatjuk a hármas határjeleket is, mivel ezek három oldalán szintén az államoknak megfelelő felségjelzés található az előbbieken tárgyaltnak megfelelően. Kétsoros jelölést általában vízi határszakaszokon, közvetett jelölési módban alkalmaznak. A jelek ebben az esetben az államok saját területén, egyoldalúan, de a túloldali jelekkel egységes rendszerben kerülnek felállításra. A határjeleket a kétsoros jelölési formán belül **páros vagy váltakozó rendben** helyezhetik el. Páros elhelyezés esetén az egymással szemközti határjeleket összekötő képzeletbeli vonal a határvonalra merőleges, váltakozó jelölési mód esetén ez a követelmény értelemszerűen nem áll fenn. A kétsoroson alkalmazott határjeleken csak annak az államnak a felségjelzése van feltüntetve (a honi terület felé néző oldalon), amelyik területén az adott határjel áll.

Azokon a helyeken, ahol átmenet van a két határ-megjelölési rendszer között, gyakran ún. **határjel-csoportokat** helyeznek el. A határ-megjelölés ezen alakzata 3, vagy több határjelből áll, melyek határvonalhoz viszonyított helyzete esetenként változik a helyi adottságoktól és a célszerűségi szempontoktól függően.¹

A határjeleket a terepen úgy állítják fel, hogy a határokmányokban szereplő és geodéziai úton bemért határpont egybe essen a jel csúcsával, vagy a fedőlapján bevészt keresztet alkotó egyenesek metszéspontjával. Egyes határjelek esetén a határvonal haladási irányát (a határszakasz szakaszbeosztásának számozását alapul véve) a kereszt egyik, nyilat formázó szára mutatja, a kereszt középpontjától két irányba bevészt egyenesek pedig a határvonal további menetét érzékeltetik.

Mivel a határjelek mindenfajta védelem nélkül ki vannak téve az időjárási, és az államhatár földrajzi környezetének változása esetén a romboló természeti hatásoknak, a kitűzött határpontok maradandóságának biztosítása érdekében a földfelszíni határjeleken túl **föld alatti jelek** elhelyezése is szükséges lehet a határokmányokban meghatározott veszélyeztetett helyen felállított határjelek alatt. Ez általában egy meghatározott mélységben elhelyezett téglavagy keramitlap a közepén bevészt kereszttel, de lehet bármilyen más jellegű jel is, amely a határjel megsemmisülése vagy elmozdulása ese-

tén alkalmas a bemért határpont megállapítására (pl.: vascső, lefelé fordított üveg, ököl nagyságú kövek, stb.).

A határjeleknek azon túl, hogy érzékeltetik a határvonal haladását, a jelölési rendszerben elfoglalt helyük szerint egyenként vagy csoportosan külön szerepük is van. Helyük és szerepük alapján tehát megkülönböztetünk:²

1. **Hármas határjeleket** (TRIPLEX CONFINII)
2. **Szakasz határjeleket** (BORNES ORIGINES vagy BORNE DE SECTION)
3. **Fő határjeleket** (BORNE PRINCIPALE)
4. **Egyéb határjeleket**

A **hármas határjelek** külön szerepe, hogy három állam államhatárának találkozási pontját, mint a szomszédos államok közös határszakaszának kezdetét illetve végét jelezzék.

A **szakasz határjel** a felosztott határszakasz egyes (fő)szakaszainak kezdőpontján van elhelyezve. Külön szerepük az egyes szakaszok kezdő- és egyúttal az előző szakasz végpontjának jelölése. Általános jelölési rend szerint a szakaszok kezdőpontját, román viszonylatban azonban a végpontját jelölik, ezért itt **szakaszvégeknek** is nevezik őket.

A **főhatárjelek** a határvonal főbb töréspontjait jelölik, külön szerepüket helyük mutatja. Egyes esetekben (különösen ismétlődő számozási rendszerben) alszakaszok jelei is lehetnek. A Délszláv viszonylatok esetében a fő töréspontokon számozott határjelek állnak, míg a határvonal mellék töréspontjait számozatlan határjelek jelölik.

Az **egyéb határjelek** gyűjtőfogalmat ugyancsak a mellék töréspontok megjelölésére használják. Az egyes viszonylatokban konkretizálódva egyéb határjel lehet:

1. Mellék határjel (BORNES INTERMEDIAIRES)
2. Közöséges határjel (BORNES ORDINAIRES)
3. Közbeiktatott határjel (BORNES COMPLEMENTAIRES)
4. Számozatlan határjel
5. Sokszögek
6. Határjel középpontok
7. Határjel csoportok

Az itt felsorolt jelek közül csak az első négynek van olyan külön szerepe, hogy mellék töréspontot jelöljön. A **sokszögek** elsősorban földmérési jellegűek, de szerepük van a határvonal megjelölésében is, szervesen illeszkednek a határjelek rendszerébe. **Határjel középpontokkal** csak ukrán viszonylatban találkozhatunk. Különös szerepük abban áll, hogy e viszonylat esetében mindenhol kétsoros jelölési formát alkalmaznak, így a tényleges határvonalat nem a határoszlopok, hanem a köztük elhelyezett határjel középpontok jelölik. A **határjel csoportok** több határjel együttes alkalmazását jelentik a már tárgyalt helyeken és módokon.

A hármas-, szakasz-, fő-, valamint mellék-, közöséges-, közbeiktatott-, és számozatlan határjelekkel a közvetlen határ-megjelölési forma esetén találkozhatunk, míg az imént felsorolt többi határjel a közvetett megjelölésnél (részben mindkettőnél) fordul elő.

A határjelek **alak és méret szerint** viszonylatonként eltérőek lehetnek. A szomszédos államok leggyakrabban gúla-, hasáb-, és hengerszerű test formájú határjeleket rendelnek felállítani közös államhatárjukon. A gúla formátum általában a hármas-, szakasz-, és főhatárjelekre jellemző, míg egyes fő-, és egyéb határjelek hasáb illetve henger alakúak.

A Bukaresti béke

Az 1918. május 7-én, az Osztrák-Magyar Monarchia és Románia között létrejött békeszerződés értelmében Magyarország 3 249 km², Ausztria 1 864 km² területet kapott a románoktól, ami egy 5–20 km-es területsáv megszerzését jelentette.³ A stratégiai határkiigazítás egy újabb román betörés megakadályozására szolgált. A terület 8 összefüggő darabban került a Monarchia katonai közigazgatása alá. Az új határvonal előzetes helyszíni kitűzésére és térképezésére 4 bizottságot jelöltek ki. Mivel a területeket a határszéli vármegyékhez csatolták a helyi közigazgatási szervek tevékenyen részt vettek a munkálatokban. A kitűzés 1918. június 24-én kezdődött meg és 3 szakaszban folyt. Látható határjeleket csak a legfontosabb töréspontokon és a határvonal kanyarulataiban helyezhettek el, elkerülendő a helyi lakosság elkeseredését. Ugyanezen okból a folyók vagy utak mentén csak földalatti jelek elhelyezését engedélyezték, melyeket kevésbé feltűnő facövekkel jelöltek meg. Egy július 4-i írásbeli parancs szerint határdombok helyett csak irányadó jeleket szabad alkalmazni. Július 6-án a Romániát megszállva tartó német hadsereg parancsnoksága átiratban kérte a munkálatok leállítását. Az új határvonal kijelölését sosem fejezték be.⁴

A Magyarország államhatárát jelölő határjelek 1920. június 4-től a párizsi békeszerződés megkötéséig

Hazánk történelmének legnagyobb tragédiája az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés. A mindannyiunk által ismert tragikus történelmi körülményeket e mű nem taglalja, csupán a legszükségesebb tényeket érinteném a jelenlegi határaink kialakulásának folyamatával kapcsolatban. A magyar delegáció 1920. január 5-én érkezett meg Párizsba. A küldöttség tagja volt gr. TELEKI Pál, aki elkészítette a „vörös térkép”-et, mely Magyarország nemzetiségi viszonyait jelenítette meg az 1910-es népszámlálás adatai alapján. Az e térképen kirajzolódó **néprajzi határok** merőben más képet mutattak, mint amelyek később megállapításra kerültek. A hazánkat megcsonkító békeszerződést 1920. június 4-én 16¹⁵ -kor a Grand-Trianon-kastély nagytermében írták alá. Az okmány II. részének 27. cikkelye határozta meg a kitűzendő határokat (megszövegezése szerint: „helyszínen megállapítandó vonal”).⁵ Ám a szerződés ezen része, valamint a 28. szakaszhoz tartozó 1:1 000 000 méretarányú kiegészítő térképek⁶ csak egyik fő alkotó elemét képezték a határkitűzésre vonatkozó négy fő dokumentumnak. A második kiemelkedő fontosságú okmány az ún. **MILLERAND-levél**, vagy Kísérőlevél, amely a trianoni határok esetleges revízióját helyezte kilátásba aképpen, hogy a határmegállapító bizottságok jelentést tehettek a Nemzetek Tanácsa felé a békeszerződés munkájuk során tapasztalt igazságtalanságairól. A levelet Alexandre Millerand francia miniszterelnök írta a békekonferencia elnöki minőségében. A vonatkozó okmányok további két nagy csoportját a Nagykövetek Tanácsa által kiadott **nyílt utasítások és pótutasítások** alkották. A nyílt utasítások általánosan szabályozták a határ-megállapító szervezetek jogkörét, működési elveit, szabályait, míg a pótutasítások a felmerült problémák kezelésében nyújtottak támpontot. Ezek alapján került kiadásra a „Pótutasítások a magyarországi határmegállapító bizottságok részére” 1921. június 3-án, amely a MILLERAND-levéllel szemben már úgy fogalmaz, hogy „*semmi szín alatt nem szabad a határmódosításoknak olyan természetűnek lenniük, hogy lényegében kérdésessé tegyék a szerződésben leírt vonalat*”⁷. A határvonal terepen való kitűzésére a fentiek alapján került sor. A határ-megállapító bizottságok munkája két szakaszra volt osztható: az első munkafázisban sor került a békeszerződésben rögzített politikai határvonal megállapítására és kijelölésére a terepen, míg a másik fázisban a határ kitűzését hajtották végre. A kitűzés tisztán technikai művelet, melynek során a térképeken megállapított pontokat a terepen valós, fizikai pontokkal jelölik meg, és határjelekkel állandósítják. Ezt követően kerülhetett sor a határvonal felmérésére, ami tulajdonképpen meghatározott sávban a határvonal és környéke térképezését jelenti. A határvonal megállapítására és megjelölésére természetesen a vízi szakaszokon is sor került. A magyar-osztrák és a magyar-jugoszláv viszonylatokon a fix határ elve érvényesül valamennyi folyón és patakon. Ez azt jelenti, hogy az államhatár a folyómeder változásaitól függetlenül, az eredetileg megállapított helyen halad. A magyar-román, és magyar-csehszlovák határszakaszokon a mozgó határ elve elfogadott, a szerződések azonban kimondják, hogy a határvonal csak akkor követi a meder természetes változásait, ha az viszonylag lassú partlemosás következményeként áll elő. A szigetek hovatartozását a mozgó határ nem befolyásolja.

A magyar kormány a miniszterelnök tehermentesítésére 1922. augusztusában létrehozta a Határmegállapító Központot gr. CSÁKY Imre elnökletével, melynek alárendeltségében négy határ-megállapító bizottság működött a csehszlovák, szerb-horvát-szlovén, román és osztrák viszonylatokban egészen 1927-ig. Mivel a Nagykövetek Tanácsának utasítása nem volt alkalmas a munkák műszaki vonatkozású részeinek szabályozására, a bizottságok minden viszonylatban **műszaki utasítást** adtak ki. A határvonalat a kitűzés, felmérés és az anyagi teherviselés megosztása érdekében szakaszokra osztották fel. Csehszlovák viszonylatban ennek eredményeként a felek 27 szakaszt állapítottak meg, melyeket római számokkal jelöltek. A román határszakasz 11, a Jugoszláv viszonylat 6 és az Ausztriával közös határvonal 3 szakaszát ezzel szemben az ABC nagybetűi jelölték. A trianoni határ-megállapító bizottságok fentebb ismertetett általános munkarendjét követve a magyar bizottság készen állt a határvonal kitűzésére. A határvonal kijelölése után az erről szóló részletes leírások a műszaki csoporthoz kerültek, amely kisebb részek kivételével 1922. végére **fakarókkal** kijelölte a határt. Ennek felülvizsgálata után kezdődhetett csak a határjelekkel történő állandósítás. Az Állami Térképészeti Intézet Szerkesztő Osztálya a felmérési anyagok alapján 1931-ben hazánk új államhatárának hosszát 2 266 km 297 m-ben állapította meg (hozzávetőlegesen 1009 m-es pontossággal). Ennek viszonylatonkénti megoszlása a kitűzési munkálatok végeztével:⁸

Csehszlovákia:	828 627 m
Ausztria:	375 517 m
Jugoszlávia:	630 622 m
Végül román viszonylatban	431 531 m.

A két világháború közti időszakban nem szűnő lelkesedéssel törekedett nemzetünk a Trianon okozta sérelem revízionálására ill. a békeszerződésből fakadó nemzetközi jogi kérdések rendezésére. A problémás helyzetek szabályozására azonban csak osztrák és csehszlovák viszonylatban került sor jegyzőkönyvek és utóbbinál határegyezmény megkötése által.⁹ Az ismert nemzetközi politikai körülmények hatására 1938. november 2-án, az **első bécsi döntés** értelmében hazánk visszakapta az államhatárral párhuzamos, döntően magyar lakta területsávot Csehszlovákiától Nyitra város kivételével. Ez a trianoni határ-megállapítási gyakorlattól teljesen eltérő, új jelenség volt: az új határvonal követte a néprajzi határok vonalát, tehát ezeket államhatári rangra emelte.¹⁰ A bécsi döntést követően visszakapott Felvidék után Kárpátalja került megszállásra 1939. március 14–18. között. Júliusban felállították a Magyar Királyi Határvidéki Rendőrséget, melynek illetékességi területe kizárólag e területekre terjedt ki. A fenti viszonylatban Lengyelország lerohanását követően kijelölték a magyar-német-szovjet hármashatárt, amely azonban tiszavirág életűnek bizonyult. 1940. augusztus 30-án a **második bécsi döntés** eredményeként visszakaptuk Észak-Erdélyt és Székelyföldet. A revízió következő állomása 1941. április 11–16.: Délvidék megszállása Jugoszlávia önállóságának megszűnését követően. Ezen időszak alatt az önállóvá vált Horvátországtól békés úton visszakaptuk Muraközt. A visszacsatolások következtében Magyarország 2266 km határjelekkel állandósított határvonala 54 %-kal (1225 km-rel) hosszabb lett, és a következőképpen alakult: Nyugaton a magyar-német határ 432 km-es teljes hosszában határjelekkel volt állandósítva, ám ez a többi viszonylatról nem mondható el. Szlovákia felőli 858 km-es határszakaszunk (a teljes határvonal 25 %-a) csak ideiglenesen került kijelölésre, az 1031 km-es magyar-román határ (30 %) csak középső szakaszán volt kitűzve, a 216 km-es temesközi és az 598 km-es horvát határ vonalát csupán részben állandósították. 1941. áprilisra tehát hazánk államhatára elérte a 3491 km-t.¹¹ A háborút lezáró párizsi béke azonban a magyar felet a trianonihoz hasonló kész helyzet elé állította. Így nem kerülhetett sor a korábbi nyugat-európai elképzelésekben is szereplő új határok megállapítására, sőt csehszlovák viszonylatban még három települést csatoltak el a romokban heverő Magyarországtól: Dunacsúnyt, Horvátjárfalut és Oroszvárt.

A magyar-osztrák államhatár határjelei

Az I. világháború után a magyar-osztrák határ megállapítása a több évszázados kötődés ellenére is nehézségekbe ütközött. E határ kijelölése részben eltér a többi szomszédos államétól. 1919. július 20-án a Békekonferencia elismerte Ausztria igényét a hivatalosan megnevezett nyugat-magyarországi területekre, melyeket másnap, július 21-én oda is ítelt nyugati szomszédunknak. A három magyar vármegyétől elcsatolt területeket az osztrák csapatok 1921. november 10. és december 3. között szállták meg. Az új tartomány nevét (Burgenland) az első tartományi főnök, dr. Alfred WALDHEIM adta, mivel mindhárom magyar vármegye, vagyis Ódenburg (Sopron), Wieselburg (Moson) és Eisenburg (Vas) nevében szerepel a „burg” szó. A Velencei Jegyzőkönyv szerint (1921. okt. 13.) 1921. december 14–16. között számunkra kedvező eredményű népszavazást tartottak Sopron hovatarozásának ügyében. Az osztrák-magyar határmegállapító bizottság 1922. december 9-re megállapodott a végleges határokról.¹² Ennek eredményeként az új határvonal hossza 375 517 m, melynek szakaszonkénti megoszlása a következő: az „A” szakaszba 108 607 m, a „B” szakaszba 126 366 m került, míg a „C” szakasz hossza 140 544 m lett. A határvonal ideiglenes kitűzését a magyar és osztrák mérnökök közösen hajtották végre. A határkő helyéül választott minden ponton 100 cm hosszú, 10–15 cm átmérőjű **keményfa karót** vertek le 70 cm mélyen. A karók felső felületén szakasz- és sorszámot égettek be. Azokat a karókat, amelyek szakasz- vagy főkőveket jelöltek, vörös festécsíkkal különböztették meg. A karók helyzetét a kataszteri térképekre is rávezették. A határvonal minden irányváltoztatását, valamint minden, a határt keresztező, vagy vele csatlakozásban lévő természetes vagy mesterséges terepvonalat (utak, vízfolyások, vasutak, megye-, járás-, községhatárt, stb.) karókkal jelöltek meg. Nagy gondot fordítottak a karók összelátására, távolságukat a terepviszonyok függvényében, általában a határkövek felállításánál irányadó 100 m-es távolságban határoztak meg.¹³ Az ily módon jóváhagyott vonalakat alszakaszonként egyminőségű kővel állandósították, tehát a magyar munkacsoportnak kiutalt alszakaszokon az osztrák oldalon felállított kövek anyaga is működő volt. Az ideiglenes kitűzést követően az osztrákok a határvonal minden törését kövekkel akarták állandósítani. Ez azt jelentette volna, hogy sok helyen egymástól néhány méterre kellett volna a köveket felállítani. A Műszaki Utasítás 200 m-es távolságot írt elő, a magyar fél 100 m-es távolságot javasolt, ami 50% kötöbbséget jelentett. A határ kitűzésére osztrák részéről természetes-, magyar részről műkővet használtak fel. A működő felhasználására a magyar fél tett javaslatot, melyet az osztrákok előbb elfogadtak, majd a működő olcsóságára hivatkozva elutasítottak, ám ekkorra a magyar kormány már megrendelte a működő határköveket. A köveket átlagosan 100 m távolságban helyezték el egymástól. A trianoni békeszerződés 34.

cikkelye úgy rendelkezik, hogy a határköveket egymástól látótávolságra kell elhelyezni¹⁴. Kedvezőtlen terepviszonyok esetén tehát sűrűn kellett a köveket elhelyezni, ami megnövelte a határkijelölés és felmérés költségeit. A határvonal három szakasza külön e célra modellezett kövekkel került elválasztásra. A határ-megállapító bizottság 1922. márc. 28-i döntése alapján az „A” határszakasz a köpcsényi hármashatártól a Fertőrákos, Fertőmeggyes, Illmicz községek Fertőtóban lévő határpontjáig terjed. Innen Írottköig húzódik a „B” szakasz, a „C” szakasz pedig a közös határvonal magyar-osztrák-jugoszláv hármashatárig fennmaradó részét fedi le. E szakaszokon belül 1-től folytatólágonosan számozva kb. 1 km távolságban helyezkednek el a **főkövek**, az ezek között lévő távolságon belül ugyancsak 1-től folytatólágonosan számozva az egymástól átlagosan 100 m-re elhelyezett **közönséges határkövek** jelölik az államhatárt. Minden egyes szakaszt 6 alszakaszra osztottak, melyeken felváltva működtek a magyar és az osztrák földmérési osztályok oly módon, hogy az egész határvonal felét a magyar fél, felét az osztrák műszaki közegek dolgozták fel északról dél felé haladva. A határutakkal kapcsolatban a bizottság a következőképpen határozott: a karbantartott utak mindig csak egyik államhoz tartoztak, így a határvonal az út tengelyével párhuzamosan, az út szélén haladt. A nem karbantartott utakon a határvonal azonos volt az út tengelyével, így azokon a közlekedés csak a saját állam oldalán volt lehetséges.

A határ kitűzése 1923-ban fejeződött be, a határvonal végleges elfogadásának igazolása az 1:2880 méretarányú kataszteri térképek után készült kitűzési vázlaton történt. Az 1923-ban véglegesített magyar-osztrák határ lett az egyetlen, amely viszonylag megegyezett az etnikai határral. A Határmegállapító Bizottság 1924. augusztus 20-án tartotta utolsó ülését, ahol a munkálatok hivatalosan is befejeződtek.

Az új határvonalat 180 db 1: 2 880 méretarányú térképszelvényen ábrázolták, melyeket északról dél felé folyamatosan számoztak.

Az Anschluss-t követően Németország részéről valamiféle egyoldalú redemarkációs munka folyt. A munkálatokról hivatalos feljegyzések nem állnak rendelkezésre, elvégzésüket csupán a '70-es évek második felében Írottkö közelében talált „D” (Deutschland) feliratú határkö bizonyítja, amelyre a „D” fölé később két pontot véstek, így alakítva „Ö” (Österreich) jelzésűre.¹⁶

A világháború befejezéséig ezután csak egy ízben változott nyugati határunk képe, amikor az I. bécsi döntéssel egy időben Ausztria megkapta Pozsonyigetfalut és Dévényt.

A magyar-jugoszláv államhatár határjelei

A központi hatalmak balkáni frontjának összeomlását követően a szerb erők többségét jelentő Antant csapatok Magyarország déli részéig nyomultak előre, és kihasználva a hazánkban uralkodó kaotikus állapotokat megszállva tartották az elfoglalt területeket. A magyar-jugoszláv határkérdés 1919. április 6-án került a Tizek Tanácsának asztalára. Az ügyet a Külügyminiszterek Tanácsa május 8-án vitatta meg és fogadta el, melyet a „román és jugoszláv ügyek bizottságának Szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa elé terjesztett jelentése” szentesített¹⁷. A jugoszláv fél folyamatos tiltakozásai miatt végleges döntés csak 1919. augusztus 25-én született a közös határról. A békeszerződés szerint a terepen a főbb pontok kitűzését az 1921. augusztus 21-én megalakított Magyar-jugoszláv Határt Megállapító Albizottság végezte. A viszonylatban alkalmazott határjelek műszaki paramétereit a következő részben, napjaink határjelei között tárgyalom részletesen, mivel azok a trianoni békeszerződés megkötése óta formájukban és elhelyezési rendjükben nem változtak. A Bizottság az ideiglenesen megjelölt összesen 630 622 m-es határvonalat 6 szakaszra osztotta:¹⁸

F	szakasz:	43	858	m
E	szakasz:	133	114	m
D	szakasz:	89	595	m
C	szakasz:	86	429	m
B	szakasz:	178	007	m
A	szakasz:	99	619	m

A műszaki munkálatok 1922. áprilisában kezdődtek meg a magyar mérnököknek kiosztott „A” „C” és „E” szakaszokon. A 187 háromszögelési pont felvétele után megkezdték a kitűzést, melyet a földtől 40 cm magas, sajátos földalatti jellel (palack) biztosított fakarókkal végeztek. A megállapított határvonal ideiglenes kijelölése során az alkalmazott karókat, és később a határjeleket is 300–400 méterenként helyezték el, a kövek közti töréseket (hajlatokat) földhalmokkal, határdombokkal jelölték. A horvát viszonylat meglévő határjelei is facövekkel ellátott határdombok voltak, így ezek az új határ-megjelölési rendszerben is rendszeresítésre kerültek. A teljes jugoszláv viszonylatban az 1 780 db

határdomb mellett elhelyezésre került 4 005 db számozott határkő, 2 083 db számozatlan határkő, 1 060 db poligonkő, tehát összesen 6 088 határjel.¹⁹

A határvonalról 261 db határvázlat készült 13 különböző méretarányban, melyek a későbbiekben nagy fejtörést okoztak a mérnököknek és a közigazgatásnak.²⁰

1926. július 24-én Belgrádban nemzetközi egyezmény született „egyes közlekedési kérdések rendezése, valamint a határjelzések fenntartásának szabályozása tárgyában”, melyet az 1929. évi XLV. törvénycikkbe iktattak. A törvénycikk „E” melléklete rendelkezik a határvonal megjelölésére szolgáló kövek, oszlopok, jelek védelméről és karbantartásáról. Az 1. cikk szerint „A két Állam kötelezi magát arra, hogy a határköveket, oszlopokat, valamint a határ megjelölésére szolgáló egyéb berendezéseket a jelenlegi állapotukban fogja fenntartani”, valamint, hogy „a változatlanul megállapított határvonalat megfelelő jelzésekkel látják el mindenütt, ahol egy folyónak mederváltoztatása ezt megköveteli; valamint arra, hogy 10 évenként felülvizsgálják a határvonalat mindenütt, ahol ez hajózható folyó sodrásvonalával esik össze”. A 4. cikk rendelkezései szerint a közös költségen beszerzett határjeleket a Magyar Királyság a B), D) és F) szakaszokon állítja fel. A határvonal egyezményben említett felülvizsgálata annak 1931. júliusi megkezdésekor már időszerű volt, hiszen egy 1928-as kimutatás szerint 510 határjel eltűnt, 26 kidőlt és további 105 megrongálódott.²¹ A szakaszonkénti határbejárás során kiderült, hogy a „C” szakaszon a Dráva partromboló munkája miatt 23 kő eltűnt, 12 hordalék alá került, 6 eltörtött, 1 pedig veszélyes helyen áll. A „D” szakaszon is 52 db határkő felállítására volt szükség, melyek közül 16-ot állítólag még az első Határmegállapító Bizottság nem állított fel. Az „F” szakaszon a hiányzó határkövek $\frac{2}{3}$ -át, 39 db-ot a Tisza sodort el. A fentiekből is látszik, hogy a 630 622 méter hosszú határszakaszon a kb. 346 000 méter hosszan húzódó határvizek okozták a legnagyobb pusztítást a határjel-állományban. Az 1931–32-ben végzett munkálatokról felvett zárójegyzőkönyv szerint a viszonylatban 58 db veszélyeztetett határjelet helyeztek át, 243 db-ot pótoltak, 92 betemetett határkövet állítottak fel újra, 74 db-ot cseréltek ki súlyos sérülés miatt és 261 db-ot javítottak ki.²² A hasonló mértékű károsodások elkerülése végett a járási főszolgabíróknak évente jelenteniük kellett a határjelek állapotát.

A történelmi események sodrában 1941. április 11. és 16. között a Délvidék és Muraköz 11 417 km²-nyi területe került vissza Magyarországhoz. Mivel Muraköz területét az időközben függetlenné vált Horvátország is magának követelte a határ-megállapítást immár a magyar-horvát határvonal vonatkozásában nagyon gondosan kellett elvégezni. A Gyékényestől Titelig húzódó határ egyes szakaszain a régi Horvátország közigazgatási határait vették alapul, máshol az új határvonalhoz alkalmazkodtak. A magyar-horvát-német hármashatártól Barcsig az új határvonal változatlanul a trianoni határon halad, Barcstól Gyűrűpusztáig a régi közigazgatási határral nem egyező trianoni határ, innen a Tisza torkolatáig pedig a Dráva és a Duna vonala. Mivel ezt a vonalat a horvátok elismerték, és a magyar félnek sem volt hátrányos, ez lett az új határvonal. E vonal tulajdonképpen mint katonai demarkációs vonal létezett 1942. május 27-ig, amikor elkezdődtek a tárgyalások a hivatalos határ-megállapítás ügyében.

A magyar-román államhatár határjelei

A magyar-román államhatárt elvben 1919. április 6-án hagyták jóvá a „román és jugoszláv ügyek bizottságának a Szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa elé terjesztett jelentése” alapján²⁴. A Külügyminiszterek Tanácsa 1919. június 11-én közölte a román féllel a megállapított határokat. Ezen álláspont a CLEMENCEAU-jegyzék formájában jutott el a magyar kormányhoz, melyet június 16-án el is fogadott. Ezzel szemben a románok az okmányt nem fogadták el, és augusztus 3-ra csapataik Budapesten voltak, melyet csak november 14-én hagytak el, a Tiszántúl kiürítését pedig csak 1920. március végére fejezték be. A békeszerződésben foglalt határ kijelölésére csak ezután kerülhetett sor. A 430 km hosszú határszakaszon az 1921. augusztus 21-én Budapestre érkezett antant bizottsági tagokból megalakult Magyar-román Albizottság végezte el a kitűzési munkálatokat a határleírás és határtérképek alapján. A viszonylatot 11 szakaszra osztották, melyeket latin nagybetűkkel különböztettek meg:²⁵ Az eredetileg tizenegyedik „M” szakasz a Nemzetek Tanácsának 1923. február 3-i utasítására átkerült a magyar-csehszlovák határbizottság hatáskörébe, így a viszonylat a továbbiakban 10 munkaszakaszból állt a következők szerint:

L	szakasz:	57	402	m
K	szakasz:	36	680	m
H	szakasz:	52	358	m
G	szakasz:	32	091	m
F	szakasz:	45	327	m

E	szakasz:	32	772	m
D	szakasz:	62	423	m
C	szakasz:	35	025	m
B	szakasz:	41	567	m
A	szakasz:	35	886	m

A munkálatok az egyes szakaszokra megállapított sürgősségi sorrend alapján kezdődtek meg. A magyar-román-jugoszláv hármashatárpontot 1922 júliusában, helyszíni ülés keretében jelölték ki eredetileg Kiszombor község határárban. Az eredményezett kedvezőtlen magánjogi viszonyokra tekintettel hosszas vita után 1 km-rel eltolták. Az 1923. november 24-ei román-jugoszláv határkiigazítás és területcsere következtében a hármashatár helye gyakorlatilag megváltozott, amit a triplex 13 km-rel délnyugati irányba történő áthelyezésének kellett volna követni, ám ehhez a magyar kormány nem járult hozzá. Ennek eredményeként 1925-ben a területcsere előtti állapotnak megfelelően állították fel a határjelet, és onnan a gyakorlati értelemben vett hármashatárpontig egy keskeny jugoszláv fennhatóságú területsáv választotta el egymástól a magyar és román államterületet.

A magyar-román-csehszlovák hármashatár helyét az „M” szakasz megszűnésén kívül egy csehszlovák-román egyezmény (Prága, 1921. május 4.) befolyásolta, melyben a két állam közös határát 10 km-re délre, a Túr és a Hódos patak összefolyásához tették át.²⁶ A magyar kormány az egyeztetésben nem vett részt, de egy év múlva hozzájárul a döntéshez.

A műszaki munkálatok megkezdése előtt a határvonalon 1–1 m széles határnyiladékokat vágtak. A kijelölést 120 cm hosszú, 10–15 cm átmérőjű fakarókkal hajtották végre, melyeket 70 cm mélyen vertek le. A karók felső lapjába a szakasz betűjelét és a jel számát égették be, és 1 m távolságban kereszt alakban lyukakat ástak a jel helyének biztosítására.

Az ideiglenes kijelöléshez használt határkarók helyére jóváhagyás után vasbeton határköveket helyeztek el úgy, hogy minden 300–500 m-re eső pontot **főhatárkövekkel**, a köztük húzódó határrész kisebb töréseit **közbeiktatott határkövekkel** állandósították. A folyók, árkok, vízfolyások mentén poligon- vagy reperköveket helyeztek el. A páratlan számú köveket a román, a páros számú kövek felállítását a magyar mérnökök felügyelték. A háromszögeléshez a régi hálózat elemeit mérték be újból, és csak a legszükségesebb helyeken állítottak fel külön erre a célra 120 cm magas műköoszlopot (összesen 83 db-ot)²⁷. A munkálatok alatt egy külön beton állandósító osztály működött, mert szükségessé vált az Ecsedi-láp területén elhelyezendő határkövek cement alépítménnyel történő ellátása. Ilyen alépítménnyel 106 fő-, és 172 mellékhatárkövet láttak el, melyhez 15 425 db téglát és 11 510 kg cementet használtak fel.²⁸ A mocsaras határrészeket táblával ellátott **fapilótákat** helyeztek el a határkövek helyett. A magyar és a román határbizottság együttesen abban állapodott meg, hogy a pilóták lehelyezéséhez szükséges faanyagot, vagyis 200 db nagy, és 20 db kis tölgyfaoszlopot román területen vásárolják meg tekintettel arra, hogy ott a faanyag majdnem 50 %-kal olcsóbb volt. A beszerzett oszlopokat azután a mezőtelegdi impregnáló telepen kreozottal telítették, hogy tartósabbak legyenek. A pilóták meghatározott pontokra történő beverését egy román utáskülönítmény végezte el. Ahol a határvonal erdőségen haladt át, 4–4 m szélességű határnyiladék vágását rendelték el.

A határ-megállapítás folyamatát az 1925. június 27-én aláírt bizottsági jegyzőkönyv zárta le. A határokmányok részét képezte a 126 db 1:5 000 méretarányú határtérkép is, melyeket délről észak felé haladva folyamatosan számoztak.²⁹ A magyar területnyereség a demarkációs vonallal szemben 16 847 ha. A magyar-román határvonal teljes hossza tehát 431 531 m ($\pm$ 175 m) lett.

A viszonylat határjeleinek felülvizsgálatára 1937-ben került sor, mely során cserére került 47 db közbeiktatott határkő, 5 db főhatárkő, és 3 db pilóta. Javításra 1 625 db, festésre 3 254 db határkő esetében volt szükség.

A II. bécsi döntés értelmében 1940. augusztus 30-án visszakerült hazánkhoz a Székelyföld és Észak-Erdély, összesen 43 104 km². A román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről szóló 1940. évi XXVI. törvény cikk preambuluma következőképp fogalmaz: „A magyar haza huszonkét évi szenvedéseik után a szerető anya gondosságával öleli keblére aggódva visszavárt, lélekben erős véreit és összes hűséges fiait”. Azokon a részekén, ahol az új határvonal a történelmi határral egyezett meg a legfontosabb kérdés az volt, hogy a trianon előtti határjelek megvannak-e, ill. a határvonal haladása valamilyen formában felismerhető-e a terepen? A Honvédelmi Minisztérium utasítására az egyoldalú tájékoztató és felmérő munkálatokban a határvadász alakulatok is segítséget nyújtottak 57 őr tisztjei által. A felmérés az 1914. évi magyar-román határleírás alapján történt. A határkijelölő bizottság a felülvizsgálandó határszakaszt 3 főszakaszra osztotta fel, melyeket északról kezdve „I”, „K” és „L” betűkkel jelölt, ill. 19

szakaszt állapított meg, melyek ugyancsak északról kiindulva a főszakasz betűjelét és római számot kaptak. A mérnökök és határvadász tisztek feladata az volt, hogy az egyes szakaszok vonatkozásában leírást készítsenek az ezeréves határ megmaradt jelzéseiről és vonalának követhetőségéről.

A magyar-csehszlovák államhatár határjelei

Magyarország és Csehszlovákia közös államhatárát elvben 1919. mácius végén hagyta jóvá a „csehszlovák ügyek bizottságának a Szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa elé terjesztett jelentése”³⁰. A CLEMENCEAU-jegyzék által meghatározott határig a magyar csapatok július 4-ig, a csehszlovák csapatok július 6-ig vonultak vissza. E dátumoktól kezdve született meg az első magyar-csehszlovák határ, melyet egy év múlva a békeszerződés szentesített. A politikai határ-megállapítás 1922 őszére zajlott le. A végleges határvonal kialakulása után Magyarország területi nyeresége 10 014 ha. A Magyar-Csehszlovák Határmegállapító Bizottság a 805 km hosszú határt 19 munkaszakaszra osztotta, melyeken a munkálatokat két ellenőrző szakasz felügyelte. A már elfogadott határszakaszokon elkezdtek a fakarókkal történő kitűzést, melyet 1922. végére szinte a teljes viszonylatban befejeztek. A kijelölés felülvizsgálata után megkezdődött az állandósítás. A különböző határjel típusokat más a kikarózáskor feltűntették, így a pirosra festett karók főhatárkövet, a kék színűek mellékhatárkövet, a sárgák közönséges határkövet jelöltek. Nagy hangsúlyt fektettek a kövek összelátására, és arra, hogy távolságuk a 100 m-t lehetőleg ne haladja meg. A közös határszakaszok elején és végén páros határjeleket kellett elhelyezni, köztük viszont váltakozó rendben kerültek elhelyezésre a határjelek. Kisebb vízfolyásoknál egy oldalon, nagyobbaknál mindkét oldalon sokszögpontokat helyeztek el, határköveket csak hidaknál, gázlóknál, községi határoknál alkalmaztak.³¹ 1923. nyarára a viszonylat 92 %-án megtörtént a kikövezés. A háromszögelést a magyar és csehszlovák geodéták közösen végezték, mely során magyar részről 31 db egyszerű piramist, 3 db állványos gúlát, és 15 db fix pontot építettek újonnan. A hálózat kiépítése után 7495 sokszögpontot mértek be. Általában a határjelek szolgáltak sokszögpontul, ha azonban nem esett egybe határponttal külön jelet kellett állítani. A sokszögpontok végleges megjelölése föld alatti jellel történt, téglába vagy keramitlapba vésett kereszttel.

A Tisza nemzetközivé nyilvánított részén (XX. szakasz) ideiglenes mozgó határvonalat állapítottak meg, mivel a meder állandósága nem volt biztosított.

A határszakasz megjelölésére felhasználásra került 4 db hármas határoszlop, 27 db szakaszhatárkő, 713 db főhatárkő, 3384 db mellékhatárkő, 2334 db közbeiktatott határkő, 49 db faoszlop, 2 db élőfa, 11 db sziklába vésett jel. Ezenkívül 2541 db poligonkövet és 185 db háromszögelési követ állítottak fel, tehát összesen 9188 db határjelet telepítettek.³² Az új határ hossza 828 627 + 324 m lett. Az új határvonalat a békeszerződés 27 szakaszra osztja a következő arányban:³³

I.	szakasz:	4	611	m
II.	szakasz:	156	091	m
III.	szakasz:	43	431	m
IV.	szakasz:	16	225	m
V	szakasz:	108	142	m
VI.	szakasz:	8	790	m
VII.	szakasz:	16	356	m
VIII.	szakasz:	21	920	m
IX.	szakasz:	54	017	m
X.	szakasz:	15	222	m
XI.	szakasz:	12	527	m
XII.	szakasz:	46	143	m
XIII.	szakasz:	22	623	m
XIV.	szakasz:	20	300	m
XV.	szakasz:	12	300	m
XVI.	szakasz:	9	231	m
XVII.	szakasz:	35	946	m
XVIII.	szakasz:	10	996	m
XIX.	szakasz:	67	017	m
XX.	szakasz:	21	295	m
XXI.	szakasz:	5	980	m
XXII.	szakasz:	10	672	m
XXIII.	szakasz:	27	316	m

XXIV.	szakasz:	22	433	m
XXV.	szakasz:	25	709	m
XXVI.	szakasz:	10	955	m
XXVII.- XXVIII.	szakasz:	22	520	m

A fakarókkal történő ideiglenes kijelölés után megkezdődött a határvonal állandósítása határjelekkel. Az egyes határpontok jelentősége szerint ebben a viszonylatban voltak a legváltozatosabbak a határjelek, nevesítve: hármashatárosszlop, szakasz határkő, főhatárkő, mellékhatárkő, közbeiktatott határkő, fa határosszlop, határdomb, határfa; a Duna esetében: Duna-szabályozási betontok, Duna-szabályozási fixpont, a vízrajzi osztály szelvénykövei, pótkövei, kilométeroszlopok. Ezenkívül a geodéták templomtornyokat, gyárkéményeket, szintezési fixpontokat is felhasználtak munkájukhoz, melyek koordinátáit a határokmányokban is szerepeltették. A fenti határszakaszokon alkalmazott határjelek fajtáit, egymástól való távolságát a határleírások pontosan meghatározták. A határfolyamok esetében (Duna, Ipoly) a partokon elhelyezett határkövek távolságát a határtérképekről vetítették a terepre. A békeszerződés szerint a határvonalat Szobig a Duna egy szakasza jelentette. A határvonal helyzete a folyóban a kereszt-szelvények által került meghatározásra, melyeket a két parton elhelyezett szelvénykövek jelöltek. A határvonalnak a szelvénykövektől mért távolsága (melyet időközönként helyesbítettek) olajfestékekkel a kövekre van festve.³⁴ A II. szakasz határjeleinek és azokkal egy tekintet alá eső egyéb jelzéseinek már említett változatosságát az eredményezte, hogy a Bizottság a háromszögelési és egyéb előkészítő földmérési munkálatokat csak Szobtól a magyar-csehszlovák-román hármashatárig hajtotta végre, a Duna szakaszon pedig elfogadta az 1902–1903. évi háromszögelés adatait a meglévő összes jeltípussal együtt.

Az új határvonalat a Duna kivételével 278 db, a II. szakaszt 115 db 1:22 880 méretarányú térkép-szelvényen ábrázolták.³⁵ A határtérképeket és határokmányokat a Határmegállapító Bizottság utolsó ülésén, 1925. május 15-én írták alá, mellyel Magyarország teljesítette a békeszerződésben vállalt kötelezettségeit.³⁶

Az 1938. november 2-án kihirdetett I. bécsi döntés értelmében Magyarország visszakapott 11 927 km²-nyi felvidéki és kárpátaljai területet, amely az 1939. március 31-ei magyar-szlovák határegyezmény megkötéséig 12 012 km²-re növekedett.³⁷ Az új határvonal a pozsonyi hídfőtől eltekintve pontosan követte az etnikai határokat. A határ helyszíni megállapítása azonban itt is szükséges volt, hiszen az 1:750 000 méretarányú térképen meghúzott határvonal a terepen egy 750 méteres sávot jelentett. A felállított magyar-csehszlovák határmegállapító bizottságnak kellett tehát értelmeznie a nemzetközi döntőbíróóság határozatát a Dunától az Ungig.³⁸ A határvonalat 5 főszakaszra, és főszakaszonként 4 alszakaszra osztották fel, ezután kezdődhetett a helyszíni felmérés és kitűzés. A műszaki munkálatokhoz ennek megfelelően 20 helyi bizottság állt fel. A határszakaszokat nyugatról kezdve „A”-tól „E”-ig nagybetűkkel jelölték, az alszakaszokat pedig a betű mellé illesztett római számmal. A határmegállapító bizottság a határjelek tekintetében úgy határozott, hogy a trianoni határvonal megszűnésével feleslegessé vált határjeleket használja fel újra. Éppen ezért a Belügyminisztérium 1938. november 16-án utasította a határszéli vármegyék főispánjait, hogy a határjeleket a szakszerű összegyűjtésig óvják meg régi helyükön.³⁹ A kiküldött mérnökök 1 szakaszkövet, 56 db főkövet, 445 db mellékkövet és 1349 db közbeiktatott követ, összesen tehát 1943 db határkövet távolítottak el az egyéb földmérési alappontok megtartása mellett.⁴⁰ Az így nyert kövek beiktatása az új határ-megjelölési rendszerbe azonban hosszas és bonyolult szervezést igényelt volna, ezért a kőanyagot a kérelmező határmenti településeknek hősi emlékmű vagy országzászló építésére átengedték. A határvonal végleges képét 1939. március 1-re érte el, melyet a határokmányokban is rögzítettek.

A Kárpátaljai területek megszállásával visszatértünk ezeréves határainkra, a Kárpátok gerincére.⁴¹ A magyar-német-szovjet hármashatár környékén a határvonal már állandósítva volt, és haladása nem változott sem Lengyelország, sem a Szovjetunió vonatkozásában. A határjeleken csak az állami címerek cseréjére volt szükség. E határszakasz a maga 356 km-ével a teljes magyar államhatár 10 %-át adta. Lengyelország német megszállásakor a két szomszédos nagyhatalom ún. érdekhátára a magyar határhoz is kapcsolódott a triplexnél. A magyar kormány kívánsága az volt, hogy ezen érdekhátár ne a magyar határvonalon, hanem attól legalább 1 m távolságban jelöltessék ki. 1940. január 25-én az Uzsohi-hágótól északra kijelölték a hármashatárt, melyet egy fél méter mélyen a földbe süllyesztett vascső jelképezett.⁴² Az ide tervezett triplex kiemelkedő középső része a magyar feltétel szerint 1 m-re esett volna. A határkő háromszög alaprajzú, oldalain az állami címereknek fenntartott 20×25 cm-es fémlappal. A címerek elhelyezését minden állam maga végezte volna. A jel elkészítésében és költség-

geiben a magyar küldött nem vállalt részt. Az ismert történelmi események folytán e munkálatokra soha nem került sor.

Jegyzet:

- ¹ GÁSPÁR: 55. p.
- ² Loc. cit.
- ³ SUBA 2000: 352-356. p.
- ⁴ SUBA 2003: 57. p.
- ⁵ 1921/XXXIII. tc.
- ⁶ Loc. cit. „28. Cikk. A jelen Szerződésben leírt határoknak megállapított részei a jelen Szerződéshez mellékelte 1:1,000.000 léptékű térképen meg vannak jelölve. Abban az esetben, ha a szöveg és a térkép közt eltérés mutatkozik, a szöveg lesz az irányadó.”
- ⁷ SZG
- ⁸ TK 33. p.
- ⁹ Prága, 1928. november 14.
- ¹⁰ PARÁDI 1994/4-23. ; PARÁDI 1993/130-136. ; PARÁDI 1995/64-75.
- ¹¹ SUBA 1995/103-120.
- ¹² DIÁN: 10. p.
- ¹³ SUBA 1996
- ¹⁴ Vö. 5. jegyzettel, „34. Cikk A határköveket egymástól látótávolságnyira kell elhelyezni, számokkal ellátni s felállítási helyöket és számukat kartográfiai okmányban megörökíteni.”
- ¹⁵ SUBA 2001/3-12
- ¹⁶ DIÁN: op. cit. 12. p.
- ¹⁷ SALLAI 2002 64. p.
- ¹⁸ SALLAI 2004
- ¹⁹ SUBA 1998
- ²⁰ Vö. 15. jegyzettel 3. p.
- ²¹ Vö. 4. jegyzettel 112. p.
- ²² Loc. cit. 115. p.
- ²³ Loc. cit. 134. p.
- ²⁴ Vö. 17. jegyzettel 64. p.
- ²⁵ Vö. 18. jegyzettel 71. p.
- ²⁶ Vö. 4. jegyzettel 81-82. p.
- ²⁷ 44 db oszlopot magyar oldalon, 33 db-ot román oldalon 26 db-ot pedig a határvonalon helyeztek el. Loc. cit. 84. p.
- ²⁸ SUBA 1994
- ²⁹ Vö. 15. jegyzettel 2. p.
- ³⁰ Vö. 17. jegyzettel 64. p.
- ³¹ Vö. 4. jegyzettel 75. p.
- ³² SUBA 2001/31-49
- ³³ Vö. 18. jegyzettel 75. p.
- ³⁴ SUBA 2003/27-35.
- ³⁵ Vö. 15. jegyzettel 2. p.
- ³⁶ Vö. 34. jegyzettel
- ³⁷ 1938/XXXIV. tc.
- ³⁸ SUBA 2001/3-12
- ³⁹ Vö. 4. jegyzettel 125. p.
- ⁴⁰ SUBA 2002/24-26.
- ⁴¹ 1939/VI. tc.
- ⁴² SUBA 2001/31-33.

Jegyzetekben alkalmazott rövidítések:

MONOGRÁFIÁK

DIÁN	– DIÁN József et. al. (szerk.): <i>Rendezett határ – jószomszédság (30 éves a magyar-osztrák határszerződés)</i> . Budapest, 1994, Határőrség Országos Parancsnoksága.
GÁSPÁR	– GÁSPÁR László: <i>Határismeret</i> , Budapest, 2001, Határőrség.
SALLAI 2004	– SALLAI János: <i>Az államhatárok</i> . Budapest, 2004, Press Publica Kiadó. /Változó világ./
SUBA 2003	– SUBA János: <i>Magyarország államhatárának változásai 1867-1947</i> . Budapest, 2003, Tipico Design Kft.

TANULMÁNYOK

PARÁDI 1993/130-136.	– PARÁDI József: A rendőrség és a csendőrség személyi állományának biztosítási tradíciói. <i>RTF Főiskolai Figyelő Plusz</i> , IV.évf. (1993) 1. sz. 130-136. p.
PARÁDI 1994/4-23.	– Idem: A polgári Magyarország határőrizeti szervezetének kialakulása tevékenységének jellemzői a két világháború közötti magyar határőrizet változásai. <i>Határőrségi Tudományos Közlemények</i> , (1994) 1. sz. 4-23. p.
PARÁDI 1995/64-75.	– Idem: A magyar állam határőrizete a két világháború között. <i>Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)</i> V. évf. (1995) 6. sz. 64-75. p. A tanulmány korábbi változata 1994 októberében Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tu-

- dományos konferenciasorozatnak „A két világháború közötti Magyar Királyság rendvédelme” című VI. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- SALLAI 2002 – SALLAI János: Az államhatár fogalmának történeti áttekintése. *Határőrségi Tanulmányok*, (2002) különszám.
- SUBA 1994 – SUBA János: A trianoni országhatárok kitűzésének politikai és technikai kérdései. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)* IV. évf. (1994) 5. sz. 61-64. p. A tanulmány korábbi változata 1993. szeptember 21-én Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak „Háború, forradalom, Trianon” című V. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- SUBA 1995/103-120. – Idem: A területviszacsatolások határkijelölő munkálatai 1938-1941. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)* V. évf. (1995) 6. sz. 103-120. p. A tanulmány korábbi változata 1994 októberében Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak „A két világháború közötti Magyar Királyság rendvédelme” című VI. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- SUBA 1996 – Idem: *A magyar-osztrák határ kitűzése és határokormányai*, Magyarok maradtunk 1921-1996. *Soproni szemle*, (1996) különszám.
- SUBA 1998 – Idem: A Jugoszláv királyság északi határának kitűzése (A Magyar-Jugoszláv Határmegállapító Bizottság működése 1921-1924.) In UHERTOVICH Ákos (szerk.): *Jannus Pannoniensis Múzeum Évkönyve* 43. Pécs, 1998, 235-243. p.
- SUBA 2000 – Idem: Erdély új – az 1918. május 7-i Bukaresti békeszerződésben kijelölt – határának kijelölése In FRISNYÁK Sándor (szerk.): *Erdély természeti és történeti földrajza*. Nyíregyháza, 2000, Nyíregyházi Főiskola. /Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 8./
- SUBA 2001/3-12. – Idem: Magyarország határtérképei a XX. században. In KEVEINÉ dr. BÁRÁNY Ilona (szerk.): *A III. magyar földrajzi konferencia előadásai*. Szeged, 2001, Szegedi Egyetem Földrajzi Intézete, 3-12. p.
- SUBA 2001/31-33 – Idem: A magyar-német-szovjet hármashatár kijelölése 1940-ben. *Geodézia és Kartográfia*, LIII. évf. (2001) 7. sz. 31-33. p.
- SUBA 2001/31-49 – Idem: A magyar-csehszlovák határ határköveinek története 1921-1925. In BAGYINSZKI Istvánné (szerk.): *A Nógrád megyei Múzeumok évkönyve*. XXV. Salgótarján, 2001, Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet, 31-49. p.
- SUBA 2001/463-482 – Idem: Határkijelölés a Felvidék visszatérése után 1938-1940. In FISCHER Ferenc et.al. (szerk.): *A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmánykötet Palányi Imre emlékére*. Pécs, 2001, Pécsi Universitas Press. 463-482. p.
- SUBA 2002/24-26. – Idem: A trianoni határkövek eltávolítása a Felvidék visszatérésekor 1938-ban. *Geodézia és Kartográfia*, LIV. évf. (2002) 2. sz. 24-26. p.
- SUBA 2003/27-35. – Idem: A Duna mint határfolyó. In FRISNYÁK Sándor – TÓTH József (szerk.): *A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza*. Pécs Nyíregyháza, 2003, Pécsi Egyetem – Nyíregyházi Főiskola, 27-35. p.
- SZG – SZG: Vonalak, számok kövek. *Korunk*, IX. évf. (1998) 4. sz.
- TK – *Térképészeti Közöny*, II.évf. (1934) 1. sz.
- JOGSZABÁLYOK
- 1921/XXXIII. tc. – 1921/XXXIII. tc. az Észak-amerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről: *II. RÉSZ Magyarországhatárai*
- 1938/XXXIV. tc. – 1938/XXXIV. tc. a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítése tárgyában.
- 1939/VI. tc. – 1939/VI. tc. a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítése tárgyában.